

MARCU GABINSCHI

Institutul de Filologie
(Chișinău)ETIMOLOGII – 2007 ¹

Întemeind ideea că acest cuvânt poate să fie unul din puținele nume proprii moștenite de română din latină, aducem următoarele:

Deși aceste nume, într-adevăr, sînt foarte puține la număr, unele argumente în favoarea lipsei lor complete nu sînt îndestul de întemeiate. Unul din cei mai mari sceptici în această problemă a fost A. Graur. După Dlui, „nu avem nici un singur nume care să fie sigur moștenit din latinește” [4, p. 51], părere în sprijinul căreia e adusă nereușita lui A. Philippide în a găsi nume românești moștenite din latină (printre care și împrumuturi din tracă), încercare prezentată încă de S. Pușcariu ca apriori sortită eșecului, deoarece „o continuitate între numirile oficiale ale romanilor păgîni și ale românilor creștini nu există” (4, p. 52). De acum aici, unde ceea ce era de demonstrat se dă drept ceva deja demonstrat, observăm și alte nepotriviri, deoarece unele nume ale romanilor păgîni s-au făcut și ale românilor creștini, cum e, cel puțin, *Marcu*. Această formă, ce e drept, neconținînd foneme diagnostice, nu confirmă, dar nici nu dezmente moștenirea. Sînt și nume creștine, împrumutate de latină din greacă, ca *Petru* (*Pătru*) care au putut să fie, judecînd după fonetica lor, moștenite din antichitate. Dar există și cazuri mai univoce (vezi mai jos).

Mai departe A. Graur trece la unele nume concrete ce pot fi moștenite din latină, negîndu-le această provenire. E vorba de *Sîngeorz*, *Sînvăsîi*, *Sînmedru*, *Sînnicoară*,² *Sînchetru* și *Sînziene* (p. 52). E drept că toate acestea sînt nume de sărbători (ca și, de ex., *Sîntamăria*, de prea probabilă proveniență prin moștenire, dar nementionată de A. Graur), ceea ce nu exclude totuși existența componentelor lor ca nume proprii, odată prenume personale.

La *-georz*, rezultat prin disimilare din *-georğ-*, am putea adăuga binecunoscutele *Giurgiu*, *Giurgiuiești*, *Sîngeorgiu de Mureș*, *Sîngeorgiu de Pădure*.

Sînvăsîi e o formă problematică. După A. Graur, moștenită fiind, ar fi trebuit să dea ceva ca **Băsei*, cu *b* vechi grecesc netrecut în *v* (dar, adăugăm, cu *-si-* > *-și-*), dar trecerea lui *li* în *i* mărturisește despre o vechime mare.

De moștenirea lui *Sînmedru* A. Graur se îndoiește, din cauza trecerii lui *-t-* în *-d-* (deși *e*, nu *i*, este semn neîndoielnic al timpului anterior itacismului grecesc). Dar aici ar fi putut să aibă loc o trecere accidentală a unui sunet în altul apropiat de el. Cf. it. *padre* și

¹ Înainte de a trece la etimologii noi, mai completăm una din cele precedente (care, de fapt, și așa era foarte probabilă) prin următoarele date: arătînd că rom. reg. *bulihar* provine dintr-o denumire de plantă, am adus ca paralelele cele mai apropiate *cînepar*, *mărăcinar*, *scorțar*, *sitar*, *mătăsar*, *scăier*, dar și cele formate de la denumiri de ființe vii *gogoșar*, *lăcustar*, *muscar*, *șopîrlar*, *șorecar* [1, p. 107]. Aceste date le putem completa acum și cu *cireșar* [2, II, p. 749], *nalbar* [3, p. 819], *plopăr* [2, II, p. 196], *răchitar* [2, II, p. 364], *sîmburar* [2, II, p. 519], dar și cu *șerpar* [2, II, p. 764].

² Dintre variantele mai puțin cunoscute ale acestui cuvînt e de amintit *Sîmicori* [5, p. 130]. Vezi tot acolo, p. 131, despre păstrarea, în unele locuri din Banat și din sudul Olteniei a lui *Sîmț* și *Sînt*, ca niște cuvinte aparte (în *Mucenicii e La Sînt*), dar și arom. *Sîmt*, meglén. *Sömt*.

madre, acceptate din afara dialectului de bază al limbii literare italiene (în care ar fi dat *t*, nu *d*). Prin tot așa o oscilație între sonoră și surdă se poate explica arom. *pătedzu*, megl. *pătedz*, corespunzând rom. *botez*, *a boteza* (toate din *baptizare*). Oricum, *Sînmedru* (ca și *a boteza*) nu au putut să provină din slavonă, de unde a venit în românește terminologia bisericească de epocă mai recentă. În afară de toate acestea, e semnificativ că există totuși și *Simetru de Iarnă* [5, p. 130], deci, cu *t*.

Despre *Sînchetru* însuși A. Graur recunoaște că e „ceva mai convingător, cu palatalizarea lui *p*, ceea ce dovedește sigur că e popular”, deși continuă: „dar poate totuși nu latin”. Desigur, *Petrus* nu e băstinaș în latină, dar cu vremea s-a făcut unul din cele mai răspândite nume latine creștine, moștenit de toate limbile romanice (deci, precum s-a spus anterior, contrar lui S. Pușcariu și lui A. Graur [4, p. 54], între ce e latin și ce e biblic sau creștin nu există disjunție). De altfel, avem și varianta *Sîmpietru* [5, p. 132], dovadă a moștenirii cuvîntului în diferite regiuni ale României.

Cele mai multe șanse să fie recunoscut ca moștenit A. Graur vede la *Sînziene*, interpretat ca reflexul lui *sanctus dies Iohannis*, ceea ce nu provoacă obiecții, deoarece *Sînziiana*, se înțelege, a fost format post factum ca numele unui personaj folcloric.

În favoarea lui A. Graur (ca și a lui S. Pușcariu) în această problemă vorbește faptul că dintre numele examinate aici nici unul, într-adevăr, nu se aplică în prezent (și, pe cît știm, în toată perioada scrisă) ca prenume.

Altfel se prezintă lucrurile în cazul lui *Nicoară*. A. Graur, recunoscînd trecerea *l > r* în poziție intervocalică și diftongarea *l > oa* ca semne ale vechimii, neagă moștenirea din cauza accentului, care ar fi trebuit să dea din lat. *Nicoláus* rom. **Nicurau* (acesta însă nu există). Dar o problemă analogă poate fi văzută și în cazul reflexului slavon al gr. *Νικόλαος*, cu accentul permutat pe *a*, și așa transmis românei, ca *Nicolai*, *Niculai*, *Neculae* și în alte variante [5, p. 130]. Mai importante sînt însă următoarele fapte: mai multe date indirecte ne spun că în latina creștină a putut să existe forma colocvială **Nicola*, după cum mărturisesc multiplele variante italiene ale numelui, cel puțin *Nicola* [6, p. 416; 7, p. 180] (care a dat, la rîndul său, *Cola*, *Niccola*, *Niclo* ș. a.). Acesta apare și el ca nume de sfînt chiar în această formă: cf. *o gran santo Nicola* [8, p. 588]; cf. și alb. *Nikolla* [8, p. 589], cu *ll* vechi din lat. *l*, nu ca modernul *l*. Însă chiar dacă n-am ști de toate acestea, pentru a constata moștenirea numelui propriu luat în discuție, ne-ar ajunge să ne amintim, cel puțin, de *Nicoară Potcoavă*, personaj real din secolul XVI, pretendent la tronul Moldovei, a cărui amintire a fost reînviată recent (1952) în cunoscutul roman al lui M. Sadoveanu. Acest *Nicoară* există și acum, și ca prenume (vezi [9, p. 60]), și ca nume de familie, avînd și derivatele *Nicorescu*, *Nicoriță*, *Nicorici* (tot acolo, p. 106), iar pentru epoca lui Ștefan cel Mare sînt atestate *Nicoară*, *Necora*, *Necoriță*, *Necorescu*, *Nicorici*, *Sînnicoară* [10, p. 93].

Așadar, avem, cel puțin, o confirmare absolut sigură (ca să nu operăm cu cele probabile, cf. *Marcu* sau *Petru*) că un nume românesc s-a păstrat în formă moștenită din antichitate pînă în prezent și ca prenume, și ca nume de familie.

Adică, pînă acum n-am operat cu considerații de ordin general, pe care totuși post factum nu e de prisos să le invocăm, ca să avem în fața ochilor și un tablou mai general.

Creștinismul, prezent la Roma din secolul I al erei noi, a putut să pătrundă în Dacia și înainte de legalizarea lui oficială în Imperiu (sec. IV e. n.) și există dovezi că mai primea acolo inovații din Roma și după retragerea lui Aurelian (anul 275). De exemplu, *basilica* a căpătat sensul de „biserică” abia după epoca lui Constantin (sec. IV), pînă atunci însemnînd „sală de adunări dintr-un local public”, iar creștinii adunîndu-se în catacombe [5, p. 628]. În mod analog, lui *communicare* i s-a dat sensul de „a cumineca” tot în secolul IV [5, p. 501]. Asemenea cuvinte avînd în română sens religios, ne arată că încă în sec. IV în viitoarea română pătrundeau inovații din centrul Imperiului. De atunci pînă la creștinarea slavilor

de sud și pînă la apariția scrisului lor în sec. IX mai rămîneau cel puțin cinci secole. În acest răstimp (stră)românii creștini, ca și orice alt popor, nu puteau decît să poarte nume personale. În română, ele atunci nu pătrunseseră încă din slavă. Din aceasta a venit pe urmă (greu de spus precis în care anume secole, dar în tot cazul nu mai devreme de mijlocul sec. IX) terminologia organizației și a ierarhiei bisericești (în această sferă moștenindu-se doar *preot*), care n-a putut totuși să înlocuiască terminologia creștină primară moștenită. Să ne amintim de binecunoscutele *a ajuna* (*ajun*), *biserică*, *a blestema* (*blestem*), *a boteza* (*botez*), *cîrnelegi*, *cîșlegi*, *comînd*, *creștin*, *cruce*, *a cumineca*, (*cuminecătură*), *Domn*, *drac*, *Dumnezeu*, *a ierta*, *a se închina* (*închinăciune*), *înger*, *lege*, *pască* (*paști*), *păcat*, *păgîn*, *păresimi*, *părinte*, *preot*, *a se ruga* (*rugăciune*), *sărbătoare*, *scriptură*, *sîn-* (*sîmt-*, *sînt*), *vărgură*, *zeu*.

Pe fundalul acestei continuități a creștinismului în Dacia (resp. România) apare chiar ca un lucru de mirare faptul că atît de puține nume personale au fost moștenite din antichitate. Unele totuși, oricît ar fi de puține, s-au păstrat contrar unor păreri autorizate (vezi mai sus).

Acestea date fiind, nu trebuie să ne pară ceva imposibil moștenirea numelui personal al cărui derivat este *Ermurache*.

Aici, mai întîi de toate, se lasă separat sufixul *-ache*, ca, de ex., în numele *Andronache*, *Fonache*, *Manolache*, *Mihalache*, *Păvălache*, *Vasilache* ș. a., cîteodată formate de la ipocoristice (ca *Fanache*) sau singure căpătînd această formă (ca *Tache*), iar rareori găsim varianta în *-i* (ca *Asachi*).³ Există și unele nume comune ca *fudulache* (*fudulachi*) sau *mușunache*.

Rămîne deci tema *Ermur-* pe care cu greu am putea s-o punem în legătură cu altceva decît cu gr. *Ερμούλαος* (cu *-λαος* „popor”, ca și în *Νικόλαος*, iar cu *Ερμ-* legat de *Ερμής* (= lat. *Mercurius*). Acest nume l-a purtat, după cum știm din istoria veche, un tovarăș de luptă al lui Alexandru cel Mare, împotriva căruia a urzit pe urmă un complot, dar a eșuat și a fost bătut cu pietre pînă la moarte. Ca și în cazul lui *Nicoară*, cu dubletele lui venite din neogreacă prin slavă, *Nicolae*, *Neculae* ș. a., avem și pentru *Ermur-* dubletele *Ermolae*, *Ermalai* [9, p. 52], *Armulai*, *Erma* [11, p. 16, 52] ș. a. N. A. Constantinescu nu dă în locul indicat informație etimologică, dar îl prezintă pe *Ermurachi* „cu un *r* parazită”. Noi nu vedem în ce ar consta acest „parazitism” al primului (cf. lipsa a ceva ca **Emurachi*) și, în special, al celui de-al doilea *r*, căci fără el ar fi fost ceva ca **Ermuache*, nenatural pentru română. În toate numele proprii sfîrșite în sufixul *-ache* (fiindu-ne cunoscute circa 30) acesta urmează după o consoană, iar dintre cele 22 de nume comune în *-ache* numai *moache* (variantele lui *moacă*) și dialectismele *paroache* și *zeache* (al căror sens n-am putut afla) îl au pe *-ache* după vocală [12, p. 264], unde însă acest *-ache* nu e sufix. Toate acestea ne spun că *r* în *Ermurache* e organic (nu „parazită”). Odată ce este așa, e cel mai probabil să provină dintr-un *l* intervocalic rotacizat, ceea ce, alături de fostul *o* aton devenit *u*, ne prezintă fonocomplexul *Ermur-* ca moștenit din latină. În prezent nu putem spune care fost forma întregă a cuvîntului primar cu tema *Ermur-* (prin analogie cu *Nicoară* am putea conjectura ceva ca **Ermoară*), dar însăși tema poartă toate semnele moștenirii din latină. Desigur, sufixul *-ache* (< neogr. *-άκης*) e relativ recent, ceea ce însă nu exclude alipirea lui la o temă moștenită: cf. pentru *Nicoară* cel puțin *Nicoreță*, *Nicorici*, *Nicoriță* [11, p. 117].

De această părere vom fi pînă la prezentarea unor eventuale contraargumente. Pînă acum însă n-am găsit vreo informație etimologică despre *Ermurache* (vezi sursele de mai sus). În *Dicționarul onomastic creștin* [13, p. 182] se discută pe larg numele *Ermolae* și derivatele lui, inclusiv *Ermoloi(u)* și *Ermolov*, însă *Ermurache* nu figurează.

³ – mai multe date vezi, de ex., în [9] după alfabet.

Mai notăm că, la rîndul său, *Ermurache* a dat varianta rusificată *Ермурацкуй*, în care s-a pierdut orice legătură cu *Ερμόλαος* și chiar cu *Ермолау*, văzută „cu ochiul liber” (ca și cu rus. *Ерма*, *Ермак*, *Ермол* și asem.).

rom. *cioci*

Cuvîntul, propriu graiurilor din Ardeal și din Muntenia [3, p. 271; 14, p. 186], l-am întîlnit în contextul *și-a scos ciocii din picioare* (D. Sava, *Povestiri din Munții Apuseni*. – București, 1975, p. 9). I. A. Candrea definește cuvîntul ca „Ciorapi, lungi pînă la genunchi, făcuți din pănură albă de lînă ce poartă țărancele” [3, p. 271]. Singura informație etimologică pe care am putut s-o găsim pentru *cioci* este cea a lui A. Ciorănescu [14, p. 186] care se referă la două surse ce se contrazic: după A. de Cihac, cuvîntul ar proveni din ung. *csussa* „pantof” sau „papuc” (n-am putut găsi acest cuvînt în cîteva dicționare ungurești, inclusiv în cel etimologic), iar după Dicționarul Academiei Române aici ar fi reflexul germ. *Socken* „ciorapi”. Precum vedem, *cioci* n-are o etimologie certă. Noi nu propunem una sigură, dar socotim că datele de mai jos au dreptul să fie examinate și ele.

Deși aceasta s-ar putea datora întîmplării, bate la ochi asemănarea lui *cioci* cu un cuvînt cu mult mai cunoscut în aria limbii lui, care a dat naștere și denumirii locuitorilor unei regiuni, iar pe urmă și regiunii înseși. Este vorba de Ciociaria de lîngă Roma. Denumirea este un derivat de la *ciociara* „femeie ce poartă sandale de piele numite *ciocce*” (sing. *ciocia*). Dacă nu însăși *ciocia*, apoi *Ciociaria* și, în special, *ciociara* s-au făcut pe larg cunoscute în lume datorită romanului lui A. Moravia „La ciociara”, tradus în multe limbi, pe urmă ecranizat, tot în mai multe limbi ș. a. m. d. Există și traduceri ale cărții în limba română: „Ciociara”, trad. de G. Lăzărescu, București, 1961, și trad. de A. Gromov, Chișinău, 1978. De relevat comentariul lui G. Lăzărescu la cuvîntul *ciociara*: „Țărancă din Ciociaria, regiune așezată în sud-vestul Italiei, a cărei denumire vine de la *ciocia* – încălțăminte purtată de țărani de prin partea locului și asemănătoare cu opincile noastre”.

Ca și în cazul rom. *cioci*, etimologia it. *ciocia* este și ea complicată. În [15, p. 110] se constată „Etimon incert” pe cînd în [16, p. 81-82] *ciocce* e dedus din abruzzezul *chiochie*, contaminat cu seria onomatopeică *ci... ci*, iar însuși *chiochie* ar proveni din lat. *socculus*, it. „zoccolo” („un fel de pantof”), contaminat, la rîndul său, cu tipul *clocca* „clopot”, ce a dat it. *chiocca* (insuși lat. tîrz. *clocca* fiind de origine galică [16, p. 78]). Din aceste vicisitudini ale unui etimon (lat. *soccus*) sau ale mai multora (cf. și gal. *clocca*, și onomatopeea *ci... ci*) ar fi de reținut ultimul factor: nu cumva și în cazul rom. *cioci* a jucat un rol îmbinarea de sunete *ci... ci*, poate, contaminată și ea cu altceva (cf. mai sus despre germ. *Socken*). Oricum, asemănarea fonosemantică dintre rom. *cioci* și it. *ciocce* poate să prezinte interes, cel puțin ca un caz de paralelism în utilizarea onomatopiei.

rus. *семитать*

Acest cuvînt (pe care nu l-am găsit în nici un dicționar accesibil al limbii ruse), acum absent din uzul activ, a fost bine cunoscut la Odesa încă în primele decenii ale secolului XX. Denotatul lui era un fel de covrig (sau de chiflă și asem.) presărat cu semințe de susan, dar și însuși acest susan. Acest cuvînt, acum ca și dispărut, e fixat în operele unor scriitori renumiți ce descriau viața Odesei din vremea lor. De ex., *Попрошу Пушкина* (e porecla unui personaj – M. G.), *чтобы продал мне в долг бублик „семитати” или французскую булку* (К. И. Чуковский, *Собрание сочинений в шести томах*. Том первый. *Серебряный*

герб. Сказки. От двух до пяти, Москва, 1965, с. 64) sau – Барышни, – сказал им Миша Яблочко, – я не угощу вас чаем с семитатью (И. Бабель, Избранное, Минск, 1986, с. 191; povestirea *Froim Graci*).

Cei ce mai țin minte cuvântul, chiar dacă au idee de sensul lui, nu exprimă decît gînduri vagi despre legăturile lui semantice. Astfel, unora le pare că ar fi ceva legat, poate, de numeralul *семь* „șapte”, ceea ce nu-și găsește, se înțelege, nici o confirmare. Dar nici în lucrările etimologilor n-am găsit vreo informație despre acest cuvînt.

Totuși, în lumina datelor despre limbile balcanice, etimologia cuvîntului se prezintă ca destul de transparentă. E destul să ne aducem aminte de cuvîntul grecesc *σιμίτι* (cu variantele *σημίτι*, *σημίθι*) „chiflă” (cf. și derivatul *σημιτζής* „cel ce face și / sau vinde aceste chifle”). Cu sufixul productiv diminutiv *-άκι* se formează ușor *σημιτάκι* „chifluță” și asem. Cît despre fonetică, *k* palatalizat grecesc a mai fost perceput în rusește ca un *-ть*: cf. gr. *κουκκι* „grăunțe”, „bobi” (pl.) ce a căpătat în rusește sensul specializat, ca *кутья* „mîncare din orez sau din crupe cu miere și stafide, ce se dă la praznic”. Cf și varianta populară *Авдотья* a numelui *Евдокия*, deci tot cu trecerea lui *k* în *t*. Dintre fapte mai puțin cunoscute cf. cîntecul de glumă, ce parodiază pronunțarea dialectală, despre fata numită *Мантя* (< *Манья* < *Манька* < *Маня* < *Мария*). Ținîndu-se seama de acestea, deducerea *σημιτάκι* > *семитать* nu provoacă îndoieli.

Cîteva cuvinte s-ar cere spuse despre situația lingvogeografică a etimonului. Fiind de origine arabă (*sāmid*), cuvîntul a fost împrumutat de turcă, unde a devenit *simit*, întrebuițat cel mai des cu sensul „covrig” și avînd și derivatul *simitçi* „covrigar”. Din turcă *simit* a pătruns în toate limbile balcanice, dînd cuvîntul grecesc pomenit mai sus, dar și altele. Cf. rom. *simit*, cu derivatul *simigiu*, probabil împrumutat gata din turcă, dar și derivatul de gradul al doilea, românesc propriu, *simigerie*. Ce e drept, acum cuvîntul e cam învechit, de aceea lipsește din mai multe dicționare, în schimb este dat în *Dicționarul de arhaisme și regionalisme* cu explicația „un fel de covrig turtit, făcut din cocă mai moale decît a covrigilor obișnuiți și care e presărat cu semințe de susan” [17, p. 266] (vezi tot acolo și *simigiu* și *simigerie*. Despre greacă vezi mai sus). Date analoge avem pentru aromână (cf. *simită*), albaneză (*simite* și *simitçi*), macedoneană (cf. *симид* sau *симит* și *симитчија*), bulgară (cf. *симид* și *симидчия*) și sîrbocroată (cf. *симит*, *симичија*, dar și *симичијница* „simigerie, pitărie”). Mai puțin cunoscute în balcanistică sunt datele sefardei, în care avem *simit* și *simitçi*. Deci ne găsim în fața a ceea ce s-ar putea numi, după tradiție, un balcanism lexical, iar, într-un sens mai strict, transbalcanism – fenomen propriu comun tuturor limbilor balcanice (spre deosebire de rudele lor cele mai apropiate din afara Balcanilor), însă nu numai celor balcanice – aceasta ne-o arată arabul *sāmid* și eventual alte limbi mediorientale. Încadrîndu-se în această sferă balcanică, odesianul *семитать* își păstrează totuși originalitatea, fiind, după cum arată sufixul *-ать* < *-άκι*, de origine nemijlocită greacă, nu turcă, și de structură formativă absentă în limbile balcanice în afara celei grecești, dar și obscură deja pentru purtătorii limbii.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Gabinschi M., *Etimologii: barc, bulihar, chimtuț, tartabel* // „Revistă de lingvistică și știință literară”, 2002, nr. 2, p. 106-109.
2. *Дикционар експликатив ал лимбий молдовенеиць*, Кишинэу. I-II. – Chișinău, 1977-1985.
3. Candrea I. A., Adamescu Gh., *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. – București, 1931.

4. Graur A., *Nume de persoane*. – București, 1965.
5. Pop S., *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*. – Roma, 1966.
6. Де-Виво Д., *Словарь итальянско-русский*. – Одесса, 1894.
7. Рылов Ю., *Аспекты языковой картины мира. Итальянский и русский языки*. – Москва, 2006.
8. Giordano E., *Fjalor i Arbërshvet t'Italisë. Dizionario degli Albanesi d'Italia*. – Bari, 1963.
9. Еремия А., Косничану М., *Нуме де персоане – Личные имена*. – Кишинев, 1974.
10. Cosniceanu M., *Dicționar de prenume*. – Chișinău, 2006.
11. Constantinescu N. A., *Dicționar onomastic românesc*. – București, 1963.
12. *Dicționar invers*. – București, 1963.
13. Bălan Mihailovici A., *Dicționar onomastic creștin*. – București, 2003.
14. Cioranescu A., *Diccionario etimológico rumano*. – La Laguna, 1966.
15. Migliorini B., Duro A., *Prontuario etimologico della lingua italiana*. – Torino et al, 1953.
16. Devoto G., *Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico*. – Firenze, 1979.
17. Constantinescu-Dobridor Gh., *Dicționar de arhaisme și regionalisme*. I-II. – București, 2003.